

ОДЕСЬКИЙ ГУМАНІТАРНО-СУСПІЛЬНИЙ ІНСТИТУТ (1920–1921): ДО ПИТАННЯ СПАДКОЄМНОСТІ ТРАДИЦІЙ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

Остаточне встановлення радянської влади в Україні на початку 1920 р. відзначилось стрімкими широкомасштабними експериментами в системі вищої освіти. Перед новою державою постало завдання створення вищої школи нового типу, що привело до руйнування діючих принципів діяльності системи вищої освіти. Запропонована радянською владою нова концепція практицизму та професійності передбачала створення у вищих навчальних закладах (ВНЗ) вузькоспеціалізованих факультетів з трьохрічним строком навчання. Це положення розповсюджувалось і на університети, але їх реорганізація пішла іншим шляхом. Ліквідовуючи, з точки зору більшовницької влади, негативні аспекти діяльності університетів, Народний Комісаріат Освіти УСРР (НКО) став на позицію остаточного закриття університетів, як структурних одиниць системи вищої освіти. Прямими спадкоємцями університетів стали нові профільні інститути, як перехідна форма реорганізованих ВНЗ, що створювалися на базі їх факультетів. В Одесі на базі реорганізованого Новоросійського університету (НУ) експериментальними формами місцевої вищої школи стали три нових інститути (вказані за хронологією створення)¹: медичний (ОМІ), фізико-математичний (ОФМІ) і гуманітарно-суспільний (ОГСІ)², серед яких останній на протязі короткого часу свого існування був основним спадкоємцем трансформованого університету.

У науковій літературі історія ОГСІ розглядалась епізодично, поверхнево, неоднозначно та в деяких випадках з помилками³. Актуальність цілісного дослідження історії ОГСІ зросла під час відтворення керівництвом деяких сучасних університетів Одеси історії своїх закладів⁴, які звертаються до дослідження практичного досвіду їх становлення, розвитку та намагаються довести правонаступність із НУ. Виходячи з цього, на основі існуючих аргументів та введенні нових джерел, метою статті є спроба наблизитись до реконструкції повної картини утворення та діяльності ОГСІ, як першочергового спадкоємця НУ у контексті загальної трансформації системи вищої школи Одеси.

Згідно з наказом Губернського управління вищими навчальними закладами (ГУВНЗ) ОГСІ було утворено шляхом злиття історико-філологічних та юридичних факультетів НУ й Вищих жіночих курсів (ОВЖК), з приєднанням Вищого міжнародного інституту та економічного факультету Політехнічного інституту (ОПІ)⁵. Професорсько-викладацький склад, службовий персонал, навчально-допоміжні установи з усім інвентарем цих реорганізованих закладів автоматично переводилися до ОГСІ. В результаті цих заходів

новий інститут став основним спадкоємцем матеріальної бази (будинки по вулицях Дворянська, 2; Щепкіна, 12; Преображенська, 24) та часткової канцелярії колишнього НУ. Також за інститутом були закріплені приміщення будинків (№ 21, 29, 56–58) по вулиці Херсонська.

Відкрито ОГСІ було 1 липня 1920 р.⁶, а вже до кінця місяця Рада викладачів ОГСІ обрала Президію інституту у складі О. Я. Шпакова (голова, з 1 березня 1921 р. ректор⁷), Є. П. Трифільєва, Є. В. Васьковського, Е. Я. Немировського і В. М. Штейна⁸. При інституті була затверджена посада уповноваженого комісара ГУВНЗ – політичного представника нової влади. Ці обов'язки в ОГСІ з 26 липня виконував Бутман⁹. 8 грудня 1920 р. ОГСІ було надано ім'я О. І. Хмельницького (1889–1919)¹⁰ – випускника юридичного факультету НУ, першого народного комісара юстиції УСРР.

У складі ОГСІ діяло шість відділень: соціально-правове, соціалістично-економічне, наукової філософії, історико-соціологічне (секції російської та загальної історії), ідейно-літературне (секції російської та української літератури), філолого-лінгвістичне (секції філології, слов'янсько-російської та неоромано-германської лінгвістики). Інститут було відкрито з трьохрічним курсом (шість семестрів), учбовий план першого року навчання являвся загальним для всіх відділень інституту. Спеціалізація по відділеннях та секціях починалась з другого року навчання (третього семестру). Прийом студентів на перший семестр проводився на загальних умовах та в тому ж порядку, як і в інші заклади вищої школи Одеси, що були організовані раніше – ОМІ і ОФМІ. На другий та третій курси приймалися студенти об'єднаних у закладі структурних підрозділів та подібних їм ВНЗ. Педагогічний склад інституту обирав Президію та канцелярію, а ті викладачі, що вели лекції на громадських засадах, мали можливість організувати секції й підсекції інституту з науково-навчальною метою. На 1 серпня ГУВНЗ розробило та затвердило навчальні плани всіх відділень інституту¹¹.

Відповідно до традицій класичної університетської освіти структуру ОГСІ склали кафедри, які за структурою та навчально-науковою базою зберігали спадкоємність історико-філологічного та юридичного факультетів НУ. До педагогічного штату кафедр входили викладачі трансформованих підрозділів вищої школи, серед яких більшість була представниками колишнього НУ¹². Протягом одного навчального року, за нашими підрахунками, в інституті діяло 25 кафедр: 1) філософії – професори М. М. Ланге і С. Л. Рубінштейн, доцент М. І. Гордієвський; 2) класичної філології – професори Б. В. Варнеке і М. І. Мандес, приват-доцент С. С. Дложевський; 3) порівняльного мовознавства та санскриту – професори Д. М. Овсянко-Куликовський і О. І. Томсон, доцент Ф. Г. Александров; 4) російської мови та літератури – професори Ю. Г. Оксман і Р. М. Волков, доцент П. Й. Потапов, викладач Л. П. Гроссман; 5) слов'янської філології –

професор Б. М. Ляпунов, приват-доцент П. О. Бузук; 6) загальної історії – професор Є. М. Щепкін, приват-доцент К. П. Добролюбський; 7) російської історії – професори Є. П. Трифільєв і А. В. Флоровський, приват-доценти Є. О. Загоровський і М. Є. Слабченко; 8) історії західноєвропейської літератури – професор В. Ф. Лазурський, приват-доцент Б. О. Лупанов; 9) історії мистецтв – науковий співробітник В. І. Василенко; 10) історико-філософського права – професор О. І. Покровський; 11) російського права – професор О. Я. Шпаков; 12) державного права іноземних країн – професор В. В. Сокольський; 13) цивільного права – професори О. А. Бугаєвський і Є. В. Васьковський, доцент П. С. Кравцов; 14) міжнародного права – професор П. Є. Казанський; 15) кримінального права – професор Е. Я. Немировський, доцент П. О. Михайлов; 16) «Радянської Конституції» – викладач Клименко; 17) організації та функціональної діяльності Радянської республіки – професор О. С. Мулюкін, викладач П. М. Толстой; 18) фінансового права – професори В. М. Твердохлебов і Г. І. Тікгін, викладач Д. А. Лосвецький; 19) зовнішньої торгівлі – викладачі Я. С. Балабан і О. Ф. Зайцев; 20) історії та теорії кооперації – приват-доцент Ф. М. Бліндерман, викладач К. Є. Храневич; 21) історії господарського побуту та економічної географії – доцент О. С. Шор; 22) політичної економіки – професор В. М. Штейн, викладач М. Г. Новінський; 23) економіки промисловості – приват-доцент Б. М. Коварський, викладачі Г. І. Лур'є і С. Л. Защук; 24) сільськогосподарської кооперації – викладачі Ф. Ф. Конєв і М. К. Могилянський; 25) статистики – професори В. А. Косинський і С. І. Солнцев, викладач А. С. Боріневич, асистент О. В. Гранов. З деякими змінами у професорсько-викладацькому складі, який за рівнем був досить високим та залишався на рівні колишнього університету, існуючі кафедри ОГСІ повністю відповідали структурі та навчальній базі свого попередника.

Окрім предмети загального навчального плану вели Волинський (основи соціалістичних господарств), В. Б. Лебедев (географія), А. М. Макаров (соціологія), Я. М. Райміст (психологія свідчень), Д. К. Третьяков (біологія та антропологія), Д. Д. Хмиров (фізика). Також до педагогічного штату ОГСІ було зараховано сім лекторів з трьох іноземних мов: німецької (Б. Ф. Бахман, Г. І. Таубергер, Е. Й. Міттельштейнер), французької (П. К. Вітман, Л. А. Горіс) і англійської (В. С. Ісакович, І. В. Поліковський).

В ОГСІ, в одному з перших закладів вищої школи Одеси, відповідно ідеологічній політиці радянської влади до загального навчального плану були введені такі курси нових предметів як «Історія соціалізму», «Основи соціалістичних господарств» (читав представник губернського бюро агітаційної освіти Волинський), «Радянська Конституція» (представник губревкому Клименко), «Організаційна та функціональна діяльність Радянської республіки» і «Інтернаціоналізм і федералізм» (П. М. Толстой), «Історія

господарського побуту та економічної географії» (доцент О. С. Шор)¹³, «Теорія та історія Марксизму» (С. І. Солнцев)¹⁴. Щодо викладання курсів всіх інших дисциплін, то переважна більшість викладачів читали їх за старими програмами, деінде роблячи поправку на положення про «соціалістичне будівництво», «історичний матеріалізм» тощо.

Від своїх попередників ОГСІ також отримав мережу навчально-допоміжних закладів: кабінет експериментальної психології (завідуючий М. М. Ланге), кабінет експериментальної фонетики (О. І. Томсон), історико-філологічний кабінет і музей витонченого мистецтва (Б. В. Варнеке, зберігач Ф. Є. Петрунь), археологічний музей (Є. П. Трифільєв), фінансово-економічний і юридичний кабінети¹⁵. Під час навчального року останній перейменовано у кабінет соціально-правових наук. Також за ОГСІ було закріплено Одеське Бібліографічне товариство, яке до цього часу діяло при НУ. 16 вересня 1920 р. було затверджено новий статут об'єднання, за яким воно мало назву Одеського Бібліографічного товариства при Гуманітарно-суспільному інституті¹⁶ (голова О. М. Де-Рибас, скарбник П. С. Шестериков, секретар В. Ф. Лазурський). Збори товариства відбувалися щотижня в приміщенні інституту по вулиці Преображенська, 24.

В продовження університетської традиції поєднання освіти й науки при ОГСІ в якості професорських стипендіатів (прообраз сучасної аспірантури) були залишені випускники та колишні стипендіати історико-філологічного і юридичного факультетів НУ і ОВЖК: М. П. Алексєєв і М. М. Віркау (кафедра російської мови та літератури), І. М. Тимчинова (слов'янської філології), Й. Л. Вайнштейн і І. В. Вонсик (загальної історії), М. Л. Гурфінкель і П. Є. Ершов (західноєвропейської літератури), Д. І. Гельфанд і М. М. Семенов (порівняльного мовознавства та санскриту), О. І. Занчевський, І. Ф. Кособродов і М. М. Петринський (російської історії), І. М. Троцький (класичної філології), М. Ш. Рязентул (міжнародного права); Л. Ф. Турчанович (цивільного права), О. П. Френкель і Г. С. Цинбарг (кримінального права), Д. Ф. Блюменфельд, Я. А. Бугаєвський і М. М. Гаврилов (цивільного права); М. О. Сетницький (соціалізму та політичної економіки), І. О. Вайсман (економічної географії), М. П. Караджи-Іскров (радянського ладу та науки про управління)¹⁷.

З трансформацією мережі вищої школи відбулись зміни і в інституті штатних посад. Згідно декрету РНК УСРР від 18 травня 1919 р. всі наукові ступені і звання були скасовані¹⁸. Тому задекларовані на початку навчального року педагогами ОГСІ посади (професор, доцент, приват-доцент, лектор) вже у перші місяці роботи були змінені на посади викладачів. Професорським стипендіатам надавалась посада молодшого викладача¹⁹.

Поряд з усім іншим, змінився зміст і суспільне призначення вищої школи. Якщо раніше в її стінах виховувалися тільки діти заможної частини населення, то з 1920 р.

студентський склад інститутів формувався з представників різних верств населення, але у більшості бажаючих (селяни і робітники) вступити до вищої школи не було відповідної підготовки. У зв'язку з цим при ОГСІ, як і при інших інститутах, було створено робітничий факультет (викладач В. І. Казаков), який мав забезпечити необхідний рівень знань абітурієнтів. Попри труднощі (не вистачало викладачів), восени 1920 р. до інституту було прийнято 2 357 осіб (1344 чоловіків і 1013 жінок)²⁰. За даними опитувальних карток, заповнених кожним абітурієнтом (146 осіб не вказали рід занять), серед тих, хто прийшов на перший курс, осіб, які займалися «фізичною працею» було 190 (за статтю 155 і 35), а «інтелігентною працею» – 2 021 (за статтю 1130 і 891). Це був перший, строкагий як за соціальним походженням, так і за віком (до 18 років – 177 осіб, від 18 до 20 – 341, від 20 до 25 – 997, від 25 до 30 – 528, старше 30 – 304, 10 чоловік не вказали вік), «радянський» набір. Старші курси інституту були утворені за рахунок колишніх студентів базових закладів, які пройшли відповідну перереєстрацію.

Налагодження навчального процесу в ОГСІ сприяло поживленню наукової діяльності гуманітаріїв інституту, яка відображувалась в публікаціях наукових праць. На протязі 1921–1922 рр. зусиллями професорів ОГСІ були видані два томи «Учёных записок Высшей школы г. Одессы»²¹. Відділ в якому виходили статті викладачів ОГСІ повністю копіював назву інституту – гуманітарно-суспільний. 1921 р. у першому томі були опубліковані статті Б. В. Варнеке, Ю. Г. Оксмана, А. В. Флоровського та ін. Виручені кошти від продажу цього випуску, виданого на особисті гроші професорів, поступили в розпорядження губернської Комісії допомоги голодуючим. У збірці 1922 р. були представлені роботи М. І. Гордієвського, С. С. Дложевського, М. І. Мандеса, Ю. Г. Оксмана, П. Й. Потапова, С. Л. Рубінштейна, М. Є. Слабченка, А. В. Флоровського та ін. В основному зміст публікацій продовжував тематичні напрямки авторів.

У першому пореформеному навчальному році вища школа Одеси працювала у надзвичайно тяжких умовах. Після інтервенції і громадянської війни, які завдали величезних збитків вишій школі, навчальним закладам не вистачало можливості задовольнити навіть мінімальних потреб – палива і навчальних приладів. Незважаючи на умови небачених труднощів революційних подій 1917–1920 рр.: господарської розрухи та гострої класової боротьби, мережа вищої школи Одеси продовжувала роботу. Однією з її частин був ОГСІ. Свідченням цього являються представники професорсько-викладацького складу, збережена структура кафедр, задекларовані навчальні програми та плани. Якщо до цього додати внутрішні, академічні проблеми, зокрема відсутність прийнятого фінансування і належних приміщень, нестачу висококваліфікованих педагогічних кадрів, неусталені відносини з місцевою владою, організаційні недоречності, то говорити про якусь плідну, серйозну навчальну діяльність інституту в цілому не

доводиться. Серед цих невдач головного було те, що структура окремих інститутів й сама мережа вищої школи Одеси на кінець 1920 р. остаточно визначена не була.

Подальша доля ОГСІ була пов'язана із змінами у запроваджуваній єдиній системі освітнього будівництва УСРР, що відбулися взимку 1920–1921 рр. Керівництво НКО завзято взялося виправляти хиби діяльності вищої школи на власний розсуд, не дуже рахуючись з точкою зору самих ВНЗ. Перш за все було прийнято рішення обмежити деяку незалежність інститутів від держави, на яку вони претендували на кшталт університетів 1917–1920 рр., як автономні заклади. Але на відміну від самих інститутів ще більшою незалежністю користувались вчені в рамках діючих наукових товариств, які протягом 1921–1922 рр. радянській владі вдалось так само скасувати, у подальшому «згуртувавши всю науку «під одним дахом» ВУАН²², де нею «легше було б керувати»²³.

Тому не дивлячись на відносно вдалий початок проведення реформи вищої школи вже в середині 1920/21 навчального року НКО вирішив змінити статус ВНЗ і провести їх реорганізацію в контексті загальної перебудови всієї системи освіти в Україні. Наслідками цих дій стала жорстка централізація й політизація діяльності ВНЗ.

Наприкінці 1920 р., під гаслом термінової підготовки фахівців, здатних відбудувати народне господарство і налагодити його успішний розвиток, радянська влада провела чергову реорганізацію системи вищої освіти. Згідно з рішенням партійної наради в Україні було запроваджено нову схему освіти, за якою керівництво робітничою, професійною і вищою спеціальною освітою з 11 грудня 1920 р., у відповідності з декретом РНК від 10 серпня, здійснював Головний комітет професійно-технічної та спеціально-наукової освіти (Головпрофос) НКО²⁴. Головою комітету та заступником наркома освіти було призначено завідувача Одеського Губнаросу Я. П. Ряппо²⁵. Місцевими органами нового комітету ставали Губпрофоси у складі Губнаросу. В Одесі новий виконавчий орган – Губпрофос почав працювати 12 лютого 1921 р. До його відання переходили всі місцеві ВНЗ, які до того підпорядковувалися ГУВНЗ, всі видані накази та розпорядження якого залишалися в силі²⁶.

12 лютого 1921 р. Одеський Губпрофос відмінив існуючий порядок управління ВНЗ та ввів у дію нове «Тимчасове положення про Вищі Навчальні Заклади України»²⁷, яке в березні 1921 р. було прийнято на засіданні колегії НКО. Положення повністю ліквідувало автономію вищої школи та створило нову систему управління. Вищим органом управління інститутом стало Правління на чолі з ректором, який призначався головою Губпрофосу. Правління скликало Раду інституту, в якому поруч з викладачами були представники громадських організацій та органів управління освіти. Подібна система управління складалась на факультетах і відділеннях²⁸. Також з утворенням Головпрофосу одночасно у вищій школі закріплювались позиції комуністичної партії, що привело до

створення практично у всіх ВНЗ партійних осередків та введення інституту політкомісарів. Згідно інструкції «Політкомісарам Вищих Навчальних Закладів»²⁹ вся повнота влади інститутом здійснювалась спільно ректором та політкомісаром. Ректорові належало одноосібне управління, а фактичний контроль його дій виконував політкомісар, уповноважений Головнопрофосом.

1 вересня 1921 р. Губпрофос прийняв постанову про припинення діяльності ОГСІ, як самостійного закладу вищої школи Одеси. До цього числа починаючи з червня місяця керівництво інституту мало провести «прискорений випуск» старших семестрів по всіх відділеннях³⁰. Канцелярія в справах студентів, адміністративно-господарський апарат, професорсько-викладацький склад та навчально-допоміжні установи ОГСІ були розподілені між трьома інститутами: народної освіти (ОІНО, 1920–1930), народного господарства (ОІНГ, 1921–1930) і археологічним (ОАІ, 1921–1922).

ОІНО, який був підпорядкован відділу педагогічної освіти Губпрофосу, було створено у липні 1920 р. на базі існуючих українського учительського інституту, українського фребелівського інституту та єврейських фребелівських курсів³¹ у складі п'яти факультетів (дошкільний, шкільних вчителів 1-го і 2-го ступеню, позашкільного та учителів профтехнічної школи). До складу ОІНО у результаті трансформації ОГСІ переходили три його відділення – історико-соціологічне, ідейно-літературне, філолого-лінгвістичне (спадкоємці історико-філологічних факультетів НУ і ОВЖК), які разом з цілковитим присланням ОФМІ (нашадок фізико-математичних факультетів НУ і ОВЖК) склали факультет професійної освіти³². Відділення наукової філософії через невідповідність ідеології більшовицької влади було ліквідовано. Також до ОІНО було передано частину матеріально-технічної та навчальної бази ОГСІ, що була розташована у приміщеннях будинків розташованих на трьох вулицях (Дворянська, 2; Щепкіна, 12 і Херсонська, 21, 29, 56–58).

ОІНГ, підпорядкований відділу соціально-економічної освіти Губпрофосу, було створено 1 червня 1921 р. у складі восьми відділень для підготовки економістів і юристів, шляхом виведення соціально-правового і соціалістично-економічного відділень (базовими структурами яких були колишні юридичні факультети НУ і ОВЖК та економічний факультет ОПІ) із структури реорганізованого ОГСІ. Розташовувався ОІНГ у приміщеннях будинку по вулиці Преображенській, 24³³.

Створення ОАІ було затверджено рішенням Губпрофосу 1 серпня 1921 р. для підготовки кадрів науково-кваліфікованих робітників по археології, музеєзнавству та архівній справі³⁴. В цьому закладі відбувалась навчально-наукова діяльність істориків колишнього історико-філологічного факультету НУ – переважно спеціалістів з давньої та російської історії.

Навчально-допоміжні установи ОГСІ були розподілені таким чином: за ОІНГ закріплювалися фінансово-економічний кабінет і кабінет соціально-правових наук, за ОАІ – кабінет історії витонченого мистецтва та античної культури і археологічний кабінет; ОІНО у спадщину дісталися історичний семінарій і філологічний кабінет. Всі ці установи у зв'язку з «безболісною реформою та в інтересах збереження вчених традицій і навичок переходили до означених інститутів із своїми завідуючими та іншим науковим персоналом»³⁵.

В результаті реорганізаційної політики радянської влади у системі вищої освіти УСРР протягом короткого часу ОГСІ був складовою ланкою новостворених ВНЗ (ОФМІ, ОІНО, ОАІ, ОІНГ), що стали спадкоємцями НУ та місцем діяльності великої кількості представників його професорсько-викладацького складу. Саме завдяки їх зусиллям були збережені науково-навчальні традиції класичної університетської освіти. Внаслідок трансформації ОГСІ його спадкоємцями стали ОІНО та ОІНГ, які 1930 р. також були реорганізовані. На базі ОІНО були створені три інститути: професійної освіти, фізико-хіміко-математичний та соціального виховання, перші два з яких склали основу відтвореного 1933 р. Одеського державного університету, а третій продовжував існувати в якості Одеського педагогічного інституту.

Стаття висвітлює історичний шлях Одеського гуманітарно-суспільного інституту – одного з спадкоємців трансформованого 1920 р. Новоросійського університету, показує роль і місце науково-педагогічної інтелігенції закладу в реорганізаційних процесах системи вищої освіти та збереженні традицій університетської освіти

This article shows the historical way of Odessa Institute of society. This Institute is one of the successors of Novorossiysk University which had been transformed in 1920. This article represents the role of Scientists and pedagogical intelligent people in reorganization process of Higher Education system and keeping of university traditions of education.

Примітки:

1. Губунвуз // Советское строительство. – 1920. – № 4–5. – С. 50.
2. В літературі досить часто використовується назва «Гумсін» (російською «Гумобин»).
3. Одесский университет за 75 лет (1865–1940). – Одесса, 1940. – С. 158; Некрасов П. А. Из истории Одесского университета (1917–1920) // Праці ОДУ. – Т. 147. Сер. сусп. наук. – Вип. 2. – Одеса, 1957. – С. 304; Юрченко О. І., Перишина З. В., В'язовський Г. А. Одеському університету – сто років. – Одеса, 1965. – С. 63; Історія Одеського університету за 100 років (1865–1965). – К., 1968. – С. 90; Одесский университет (1865–1990) / Л. А. Ануфриев, С. И. Аппатов, Ю. А. Амброс и др. – К., 1991. – С. 54; Попова Т. Н., Станко В. Н. Исторические исследования в Одесском университете: традиции и современность // Вестник Одесского государственного университета.

– Вип. 1. – Одеса, 1995. – С. 42–43; Урсуд. «...особенно засорен враждебным элементом» (Одесский университет в 20–30-е годы) // Одесский университет. – 1995. – 12 травня; Історія Одеського університету (1865–2000) / Гол. ред. В. А. Сминтина. – Одеса, 2000. – С. 65 та ін.

4. Левченко В. В. *От Новороссийского университета к институту народного образования // Записки исторического факультету.* – Вип. 8. – Одеса, 1999. – С. 199–200; *Одесский державний економічний університет. Нариси історії.* – Одеса, 2000. – С. 8; Левченко В. В. *Історія в Одеському інституті народної освіти: викладання та дослідження // Записки історичного факультету.* – Вип. 12. – Одеса, 2002. – С. 233; Він же. *Новоросійський університет та Одеський інститут народної освіти: до проблеми спадковості традицій // Харківський історіографічний збірник.* – Вип. 7. – Харків, 2004. – С. 102–104; Він же. *Ротація професорсько-викладацького складу з гуманітарних дисциплін в Одеському інституті народної освіти // Науковий вісник Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців.* – № 17 (37). – Одеса, 2006. – С. 142; *Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського: Історичний поступ. Сучасність. Майбутнє.* – Одеса, 2007. – С. 34; Левченко В. В. *Новоросійський університет (1917–1920 рр.): трансформація структури та управління // Юго-Запад. Одессика. Историко-краеведческий научный альманах.* – Вип. 3. – Одеса, 2007. – С. 137–138 та ін.

5. *Державний архів Одеської області (ДАОО).* – Ф. Р-599. – Оп. 1. – Спр. 183. – Арк. 169; Ф. Р-5432. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 14; Губунгуз // *Советское строительство.* – 1920. – № 4–5. – С. 50.

6. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).* – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 930. – Арк. 15.

7. *ДАОО.* – Ф. Р-1395. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 13; *ДАОО.* – Ф. Р-1395. – Оп. 1. – Спр. 11 Арк. 46; *Четыре месяца работы Одесгубпрофобра // Народное просвещение.* – 1921. – № 1. – С. 58.

8. *ДАОО.* – Ф. Р-5432. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 27.

9. *Там само.* – Спр. 2. – Арк. 23.

10. *Там само.* – Арк. 62.

11. *Там само.* – Ф. Р-599. – Оп. 1. – Спр. 183. – Арк. 169; Ф. Р-5432. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 14.

12. *Там само.* – Ф. Р-5432. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 12; Ф. Р-849. – Оп. 3. – Спр. 5. – Арк. 1–10.

13. *ЦДАВО України.* – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 293. – Арк. 67; *ДАОО.* – Ф. Р-849. – Оп. 3. – Спр. 5. – Арк. 1–10.

14. *ДАОО.* – Ф. Р-1395. – Оп. 1. – Спр. 145. – Арк. 12.

15. *Там само.* – Арк. 28.

16. *Там само.* – Спр. 92. – Арк. 33.

17. *Там само.* – Ф. Р-849. – Оп. 3. – Спр. 5. – Арк. 1–10.

18. *Культурне будівництво в Український РСР. 1917–1959. Т. 1 (1917 – червень 1941).* – К., 1959. – С. 50.

19. *ДАОО.* – Ф. Р-849. – Оп. 3. – Спр. 5. – Арк. 19–20 зв.

20. *Бюллетень Одесского губернского статистического бюро.* – 1920. – № 9. – С. 8.

21. *Учёные записки Высшей Школы г. Одессы.* – Т. I. – *Отдел гуманитарно-общественных наук под редакцией профессоров В. Ф. Лазурского, Е. П. Трифилева, А. Я. Шпакова, В. М. Штейна.* – Одесса, 1921; *Учёные записки Высшей школы г. Одессы.* – Т. II. – *Отдел гуманитарно-общественных наук под редакцией профессоров В. Ф. Лазурского, А. В. Флоровского, М. И. Гордиевского, П. А. Бузука.* – Одесса, 1922.

22. *Про діяльність одеських вчених у ВУАН див. докладніше: Левченко В. В. Організаційно-дослідницька діяльність вчених Одеси в наукових установах Всеукраїнської Академії наук // Записки історичного факультету.* – Вип. 18. – Одеса, 2007. – С. 244–255.

23. *Кульчицький С., Павленко Ю., Руда С., Храмов Ю. Історія Національної Академії Наук України в суспільно-політичному контексті 1918–1998.* – К., 2000. – С. 145.

24. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1959. Т. 1 (1917 – червень 1941). – К., 1959. – С. 68.
25. Вища школа Української РСР за 50 років. Ч. 1 (1917–1945 рр.). – К., 1967. – С. 68.
26. ДАОО. – Ф. Р-1395. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 4.
27. Временное положение о Высших Учебных Заведениях Украины // Бюлетень офіціальних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти. – 1921. – Ч. 7–8 (25 липня). – С. 1–4.
28. ДАОО. – Ф. Р-1395. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 2, 10; Четыре месяца работы Одесгубпрофобра // Народное просвещение. – 1921. – № 1. – С. 57–58.
29. Инструкция Политкомиссарам Высших Учебных Заведений // Бюлетень Украинского Главного Комитета Профессионально-Технического и Специально-Научного Образования. – 1921. – № 8–9. – С. 20–22.
30. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 293. – Арк. 70.
31. ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 401. – Арк. 5; Ф. Р-150. – Оп. 1. – Спр. 3 – Арк. 7.
32. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 349. – Арк. 25.
33. ДАОО. – Ф. Р-1395. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 371.
34. Див. детальніше: Дложевский С. С. Организация археологического института в Одессе // Народное просвещение. – Одесса, 1921. – № 2–5 (июль – октябрь). – С. 57–63; Боровой С. Я. К истории создания Одесского археологического отделения и его археографического отделения // Археографический ежегодник АН СССР за 1978 г. – М., 1979. – С. 96–101.
35. ДАОО. – Ф. Р-1395. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 371.